

ми. Не містичні пасіонарні поштовхи, не колишні «виклики», а вічне «тепер» підтримує існування етносів. Етнічна спільнота не інерційно розвивається, а постійно творить, перебуваючи в тому чи іншому довіллі. Її середовище — це і природа, й інші етноси. Етногенез є процесом постійного творення та перетворення, постійного використання для самоорганізації геополітичного стану й ресурсів довкілля, в якому розвивається етнічна спільнота. І лише коли вона остаточно підкоряється цим обставинам, пасивно піддаючись їх дії, вона занепадає і зникає.

Отже, природне довкілля є не просто абсолютним, раз і назавжди закладеним чинником, не є воно і таким, вплив якого подола-но, воно постійно діє на етнос, який розгортається у ньому і перетворює його відповідно до своєї насаги. Саме в цьому контексті пропонується осмислити єдність природи та етносу, геополітичної реальності й політичної активності. Але не тільки їх. Розвиток етносів спричинюється низкою обставин, які змішуються і комплексно впливають на етнос. З останніми можна ознайомитися, по-слуговуючись фактами української історії.

Основні етногенетичні концепції про походження українського народу

Трипільсько-арійська концепція. Прихильники цієї концепції доводять виключну давність українського народу, яка нібито сягає V тис. до н. е. Серед них В. С. Крисаченко та О. І. Мостяєв (2002) називають С. Плачинду, В. Паїк, Я. Пастернака, Ю. Шилова, В. Довгича, В. Хитрука, С. Наливайка, В. Осипчука, В. Рубай, О. Чиркова.

Так, С. Плачинда, слідуючи традиції «Мага віри» Л. Силенка, конструє для трипільських часів «державу» протоорачів *оріів*, від яких нібито пішла чи не уся світова культура і які нібито є українцями. Схожої думки дотримується В. Паїк. Він називає лінію розвитку українців самари — кімри — трипільці — сколоты — гети — анти — українці. Подібну позицію обстоює археолог Я. Пастернак, будуючи лінію трипільці — неври — анти — Русь.

Найбільше праць з доведення зазначеної концепції написав Ю. Шілов. Принижуючи значення антропологічного типу у формуванні народів, дослідник на основі інтерпретації різних археологічних та лінгвістичних репрезентантів доводить, що українці є нащадками аріів, які жили на теренах України за часів трипіль-

ської культури. Від тих часів українці успадкували у прихованому вигляді основні форми арійської міфології, системи релігійних знань та інших аспектів культури. Він доводить, що цивілізація, державність на теренах України є найдавнішими у світі. На його думку, у VII тис. до н. е. у Північній Месопотамії існувала перша індоєвропейська спільність мов. У VI—V тис. до н. е. населення з цього регіону почало освоювати родючі долини Дунаю. І відтоді існує найдавніша держава Арата — Оратанія, яка була теократичною і належала не до класових формацій, а до розвиненого первіснообщинного ладу.

Унаслідок консолідації індоєвропейців у незвичних для них умовах Балкан високоосвічені жерці надали священного статусу суспільним зв'язкам, розвинули традиційну систему магічних знаків у писемність. Про це нібито свідчать глиняні таблички VI тис. до н. е. із Середнього Подунав'я. Жерці V—IV тис. до н. е. започаткували систему святилищ-обсерваторій, які слугували для стеження за календарем — визначали оптимальний час для сільськогосподарських робіт. Вони також були осередками збереження та розвитку обрядів, міфотворчості, писемності, інших культурних виявів. Протягом V—III тис. до н. е. зазначена система поширюється на Захід до Стоунгенджу, а на початку II тис. до н. е. — за Урал. Протягом V тис. до н. е. центр Арати залишається в Середньому Подунав'ї, але на рубежі IV—III тис. до н. е. у межах нинішньої Черкащини Арата — «Трипілля» досягла свого найвищого розвитку. Тут виникли величезні міста-агломерації. Їх особливістю було те, що через кожні 50—150 років трипільці будували нове місто і навколишні села, а старі спалювали (відавали небесам у пожертву). Це було зумовлено способом землекористування — лани обробляли до початку зниження врожайності, після чого їх залишали, піднімаючи цілину в іншому місці.

Від культури Арати нібито походять культури давніх греків, римлян, слов'ян, аріїв-індійців та іранців. Пізніше арійська держава занепадає, але її традиції у цілому утримуються на теренах України до часів Київської Русі, доколи тут існують ще дві держави — Арата та Артанія.

Вивчення зазначеної концепції показує, що дослідник свідомо перебільшує значення міфологічних та лінгвістичних і применшує роль чинників антропологічних та археологічних.

Насправді, на теренах України у V—IV тис. до н. е. існувала дуже розвинена трипільська культура, яка, на думку археологів та

істориків, підійшла впритул до постання класового суспільства. Вона базувалася на перелоговому орному землеробстві, а також на скотарстві. Численні археологічні свідчення (залишки посуду, статуетки), а також антропологічні рештки вказують на балканське походження зазначеної культури. Трипільські поселення були гігантськими, окремі займали 200—400 га і налічували 3—10 тис. мешканців, що дає підстави вважати їх протомістами. Складна знакова система трипільських орнаментів на глиняних конічних фішках і кульках для лічби свідчить, що трипільці стояли на порозі впровадження писемності. Фактично трипільські суспільства досягли рівня протоцивілізації, однак переступити поріг цивілізації так і не змогли. Екстенсивна перелогова система землеробства зумовила заселення, а потім — виснаження усіх придатних для їх господарської системи чорноземів Правобережної України та знищення лісів в ареалі від Дніпра до Карпат. Це супроводжувалось також зростанням посушливості клімату та наступом степів. Тому наприкінці IV тис. до н. е. трипільські суспільства занепадають. При цьому трипільське населення поступово скорочується, культура його занепадає, частина трипільців переходить до скотарства.

Трипільська культура генетично, культурно, антропологічно, а також етномовно тісно пов'язана з хето-хуритськими етносами (афразійцями, шумерами), які не належали до народів індоєвропейської мовної спільноти. Оскільки українці, на відміну від трипільців, є індоєвропейцями, то немає підстав вважати трипільців навіть праукраїнцями. Не має підстав вважати, що трипільці й арії дожили в Україні до наших часів, оскільки археологічні матеріали переконливо свідчать про дезінтеграцію трипільської культури близько 5 тис. років тому.

У таких теоретичних побудовах український етногенез є безпрецедентним, випадаючи не тільки із загальноєвропейського контексту, але і з загальносвітового — українці постають народом, який існував виключно довго, як жоден інший народ світу. Державність трипільців трималась також безпрецедентно довго — понад 2000 років, переміщуючись з місця на місце. Історія показує, що держава ніколи не існує більше 500—600 років без розпаду та змін політичних систем.

Не зрозуміло, чому не збереглися відомості про державу трипільських часів в інших народів. Так, класичні елліни, як це визнає і сам Ю. Шилов, не мали відомостей про Арату, як і інші, більш віддалені, народи.

Нарешті, стосовно писемності. Вона передусім властива землеробським народам. Арії ж, коли вторглися до Індії, були кочовиками. Встановлено, що писемність у них виникає не раніш VII—VI ст. до н. е. Чому арії забули писемність, передаючи священні тексти Рігведи та інших творів аж до кінця I тис. н. е. переважно усно? Як відомо, писемність втрачається тоді, коли зникає певна культура. Отже, трипільці, індійські арії (як і українці), і з цього погляду, є представниками різних цивілізацій.

Звісно, не можна виключати успадкування українцями від трипільців окремих культурних елементів, які виявляються в українських орнаментах, хатах, прикрасах, міфології тощо. Але чи є це головними ознаками українського етносу? Якщо виходити з трипільсько-арійської концепції, то етногенез українського народу зведений до міфів артефактів, культурно-побутова ідентичність стає першорядною порівняно з етнічною самосвідомістю та іншими властивостями етносу. Сучасний український етнос або зводиться до етнографічного явища, або мислиться реліктом давнього пізньопервісного етносу.

Утім, трипільсько-арійська концепція, на переконання В. Крисаченка та О. Мостяєва (2002), створена переважно аматорами і є різновидом ідеологом. Тому не випадково її підґрунтя виведено С. Плачиндою з «Мага віри» Л. Силенка — твору релігійного, а не наукового. Однак це специфічна ідеологема, яка має на меті компенсувати неповноцінність нинішнього соціально-історичного стану українського народу демонстрацією того, що його найвищі досягнення — у минулому. Між іншим, якщо дотримуватись енергетичної концепції етносу, то виходить, що українці як етнос уже виконали свою місію в історії і тепер перебувають у меморіальній фазі свого розвитку, а прихильники зазначеної концепції оспівують минуле суто в дусі імперативу «як усе було чудово» фази обскурації — передсмертя етносу (за Л. Гумільовим).

Ранньослов'янська концепція. Прихильники цієї концепції виводять початки формування українського етносу від часів розпаду праслов'янської спільноти у середині I тис. н. е. Ця концепція найбільш поширена серед українських істориків. Чимало зробив для її утвердження М. С. Грушевський. Нині у неї багато прихильників серед діаспори (автори енциклопедії українознавства М. Мішко, В. Щербаківський та ін.) і серед учених України (В. Баран, М. Брайчевський, Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, Д. Н. Козак, Л. Залізняк, Г. Півторак, С. Сегеда, Р. Терпиловський та ін.).